Städer, begrepp och perspektiv – ett ordnat kaos

Jes Wienberg

En stad är en stad är en stad
(Fritt efter Gertrude Stein)

Towns, concepts and perspectives – an orderly chaos. This article is an investigation into towns, concepts and perspectives of towns. The concepts of urbanization, urbanism and urbanity all go back to the Latin word *urbs*, thereby carrying a bias from Antiquity. Both present and past concepts demonstrate a range of expectations to certain settlements and a confusing use of language. Criteria reflect a choice of perspective and accessible sources. Six different perspectives have dominated the urban discourse. However, there can only be common concepts if a specific perspective is applied. The present orderly chaos of criteria, concepts and perspectives are preferable to commonly adopted definitions, concepts, and views.

Vad är en stad?

Catalhöyük i Turkiet, Petra i Jordanien, Lund i Sverige, och Shenzhen i Kina, har alla betecknats som städer, men vad har de gemensamt? Catalhöyük – en neolitisk stad med omkring 3 500–8 000 invånare; Petra – en antik stad med upp till 20 000; Lund – en medeltida stad med 3–4 000, nu omkring 100 000; och Shenzhen – etablerad 1979, men redan med mer än 14 miljoner.

Städerna är ett faktum, de upplevs dagligen av merparten av jordens befolkning och diskuteras i otaliga sammanhang. Det finns texter om stadsbegrepp och kriterier samt staden sedd ur olika perspektiv. Men åsikterna går isär. Det finns ingen konsensus om vad en stad är, och det hävdas ofta att det är svårt

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:36:24

eller omöjligt att få till en gemensam definition.

Syftet med denna artikel är att klargöra premisserna för en undersökning av städer – hur begreppen urbanisering, urbanism och urbanitet för med sig aspekter från antiken, som påverkar vad en stad anses vara; hur stadsbegrepp speglar förväntningar på vissa bebyggelser och avslöjar en förvirrande användning av språket; hur kriterier speglar discipliners tillgång till källmaterial och underliggande perspektiv, där sex olika har varit dominerande. Syftet är också att visa att en allmän stadsdefinition förutsätter ett val av ett specifikt perspektiv, som tillägger staden vissa egenskaper.

Urbanisering och det antika arvet

En undersökning av städer, stadsbegrepp och stadsperspektiv kan börja i språket, där urbanisering är det samlande och internationellt gångbara begreppet för att beteckna stadsutvecklingen som en process. Det definieras normalt som en beteckning för att människor flyttar in från landsbygden till städerna. Fenomenet har varit i fokus särskilt inom sociologin som en av de stora samhällsförändringarna.

Urbanisering som process var högaktuell i samband med det processuella tänkandet från 1960-talet med den nya eller processuella arkeologin, där sociologi var en förebild och inspiratör. Urbaniseringsbegreppet låg till grund för det stora svenska ”Projekt Medeltidsstaden”, som fick en avläggare i Finland (Andersson 1990) samt för det danska ”Projekt Middelalderbyen” (Olsen 1981).

Urban, urbanisering, urbanism och urbanitet har sitt ursprung i samma latinska ord, *urbs*, dvs. en större stad (NE: urbanisering). Det som är urbant är stadsmässigt. I den antika grekiska *polis* eller romerska *civitas* var den urbana bebyggelsen skild från den rurala eller agrara, men medborgarskapet gick över gränsen och staden omfattade även ett omland (Hansen 2006).

Att den romerska staden blev en förebild för vad en stad kunde vara, och att begreppen urban, urbanisering, senare urbanism och urbanitet, har blivit globalt spridda är inte konstigt. Romarriket täckte stora delar av Europa och imiterades eller tolkades även utanför dess gränser som uttryckt i begreppen *imitatio imperii* och *interpretatio germanica* (Andrén 1998).

Men läses det om den antika världen, känns den medeltida stadsproblematiken igen. Här finns historiker, som tar utgångspunkt i dåtidens skriftliga källor, och arkeologer, som vill klassificera utifrån sina fynd. Det finns en debatt om begrepp, om val av kriterier och perspektiv, om kvantitativa skillnader och om exempelvis centralorter med tempel men utan annan bebyggelse.

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:36:24

Begrepp

Förflyttar vi oss till begrepp för staden kontra landsbygden är det antika arvet tydligt, men inte allenarådande, och intrycket som helhet är förvirrande och inkonsekvent.

Historikern och arkeologen Hans Andersson presenterade och analyserade i sin licentiatavhandling *Urbanisierte Ortschaften und lateinische Terminologie* (1971, Tabell A–I), stadsbegrepp som användes i Danmark, Sverige och Westfalen i Tyskland före 1350: *civitas, civitas forensis, municipium, oppidum, portus, urbs, villa* och *villa forensis*. Beteckningarna är påfallande varierade, och samma stad kunde få olika beteckningar, således betecknades Sigtuna som *civitas, villa* eller *villa forensis* och Köpenhamn som antingen *civitas* eller *villa*.

Förvirring uppstår, om vi ser till ordens ursprung: *civitas* kunde beteckna ett distrikt, som i likhet med det engelska *city* går tillbaka på *cives* dvs. latin för borgare, men borgare kunde man vara oavsett var man bodde. *Villa* kommer av den latinska beteckningen för en större gård (NE: villa), och *villa forensis* betyder därmed etymologiskt sett en gård med ett torg.

Skillnaden mellan stad och land markeras i det danska språket med beteckningarna by och landsby, där by har sitt etymologiska ursprung i ordet bo. I svenska språket markeras skillnaden däremot med orden stad kontra by. På danska och norska är en by en stad, på svenska är det däremot en bebyggelse på landet. Även på franska blir det förvirrande, där en stad kallas *ville* och en by på landet *village*, samma som i engelskan, dvs. en mindre stad, med ursprung i det latinska ordet *villa*. En mindre engelsk by kallas en *hamlet* med betydelsen hem (OED: village, hamlet).

Det svenska ordet stad kommer av tyskans *Stadt*, där ordet ofta får ett specificerande tillägg som i svenska köpstad, danska och norska købstad. *Stadt* eller *Stedt* betyder plats. Den kombinerade beteckningen står därmed för platser där handel bedrivs. Betydelsen ligger nära det svenska köping eller norska kaupang, en mindre ort med handel (NE: stad, köping, köpingorter). Med begreppet *Stadt* markeras en skillnad i relation till landsbygdens byar, som benämns *Dorf*, besläktad med thaurp/ terp/ thorp/ torp i betydningen en ny gård eller by, kanske av det latinska *turba* dvs mängd/ tumult. Och det engelska *town* kommer av *tun* med betydelsen avgränsad eller inhägnad tomt, dvs ursprunget är detsamma som för gård med betydelsen något inhägnat (OED: thorp, town).

Här ser vi, hur ord för plats, bebyggelse på landet eller gård kom att ingå i konstruktionen av särskilda begrepp för städer på olika språk. Ursprunget kunde i Europa vara latin, germanska eller annat. Men även om beteckningarna ibland är desamma och det finns andra likheter, så strävas det kanske just av den anledningen efter att över tid markera en skillnad mellan bebyggelsen

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:36:24

på landet och i staden (även Schmidt Sabo 2001, s. 51–54).

Kriterier

Både historiker och arkeologer har funnit det angeläget att definiera vad som karaktäriserar städer. De skall kunna avgränsas från landsbygden, vara möjliga att kategorisera, analysera och ytterst förstå. Åtskilliga försök har gjorts att ställa upp ett antal nödvändiga kriterier, men alla är olika, vilket framgår vid en jämförelse av de definitioner som presenteras i denna artikel.

Problematiken blir tydlig i det senaste översiktsverket för de danska medeltidsstäderna. Här redogörs för flera förslag, utan att det resulterar i en tydlig konklusion bortsett från det omöjliga i att ha en generell definition (Krongaard Kristensen & Poulsen 2016, s. 13–18).

Som ytterligheter presenteras två exempel – en maximal och en minimal definition. Historikern Franz Irsigler definierade den medeltida tyska staden utifrån fyra kriterier: 1) relativt stor bebyggelse med förtätad struktur; 2) näringsmässig specialisering och social stratifiering; 3) självförvaltning och en rättsordning som säkrar fria livs- och arbetsformer; 4) centrala funktioner för en region politiskt-militärt, ekonomiskt och kultiskt-kulturellt (Irsigler 2010, s. 28). Och arkeologen Dagfinn Skre definierade staden utifrån tre kriterier i samband med undersökningen av Kaupang i Vestfold: 1) en relativt tätt bebodd plats med permanenta tomter; 2) flertalet får sin utkomst från icke-livsmedelsproduktion; 3) klar avgränsning från omgivningarna (Skre 2007, s. 45–46).

Krongaard Kristensen och Poulsen presenterar ytterligare fem forskares synpunkter: historikern och arkeologen Olaf Olsen definierade det tidigaste Ribe på Jylland på ett sätt, som Skre i princip senare kom att tillämpa: 1) en viss täthet i bebyggelsen; 2) ekonomisk specialisering i förhållande till omlandet; 3) rättslig avgränsning från omlandet med egen administration och ekonomiska rättigheter; 4) permanent bebyggelse (Olsen 1975, s. 229–234). De första tre kriterierna är övertagna från historikern Knut Helle (1974, s. 163).

Inspirerad av tyska forskare definierade Hans Andersson medeltidsstaden enligt tre grupper av kriterier: 1) funktionella, dvs. centralort med funktioner i förhållande till ett omland; 2) topografiska, dvs. tätort med exempelvis gatunät, vall eller mur; 3) rättsligt-administrativa, dvs. stad genom exempelvis privilegier, lag, råd, borgmästare eller sigill (Andersson 1973; 2017). Kriterierna kom att prägla Projekt Medeltidsstaden och därmed en hel generation av svenska forskare. Även Helle framhävde förekomsten av flera centrala funktioner, där han annars kombinerade funktionella och strukturella kriterier (Helle 2006).

Den historiska arkeologen Anders Andrén definierade medeltidsstaden som ”fiskalt avgränsade tätorter och centralorter” (Andrén 1985, s. 13).

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:36:24

Slutligen nämns den historiska arkeologen Peter Carelli, som framhävde utvecklingen av en egen och gemensam stadsidentitet genom sätt att bo, äta och tänka, där staden skilde sig från landsbygden (Carelli 2001, s. 99–105).

För det första kan nu konstateras, att kriterier förväntas skilja staden från landsbygden/ omlandet, det är hela poängen. För det andra blir kriterierna luddiga, särskilt när det gäller avgränsning: relativt stor bebyggelse; relativt tät; viss täthet; sätt att bo, äta och tänka. För det tredje tycks kriterierna vara anpassade till valda problemkomplex utifrån tidsperiod och källmaterial, de minimalistiska till den vikingatida handelsplatsen, de maximalistiska till den högmedeltida staden. Kriterierna skulle därmed knappast fungera, ifall de överfördes från en typ av ort eller period till en annan, även om kriterierna öppnar för flexibilitet över tid.

Och det har roat mig att testa stadskriterierna på medeltida kloster. Då havererar de flesta definitionerna. Kloster är också förtätade, specialiserade och stratifierade med självförvaltning, egen rättsordning, centrala funktioner och egen identitet. Men kanske tänker jag fel?

Metropolen eller marginalen

Men vem avgjorde om något var eller uppfattades som en stad i det förflutna? Genom direkta initiativ, lagstiftning, tilldelning av privilegier, uppförande av institutioner, eller utmyntning, kunde makthavare som kungen etablera, ta kontroll över eller gynna särskilda platser. De förekom sedan i förteckningar och kunde skattläggas som just städer. Den så kallade köpstadslistan (egentligen utan namn) i ”Kung Valdemars Jordebok” från ca 1240 visar graderad beskattning av städer (*KVJ* I, s. 83, 163). Maktens städer är just de vi möter i ett rikhaltigt skriftligt källmaterial.

Omvänt kunde kungen grundlägga eller skapa förutsättningar för städer, men det var inte givet att de omedelbart eller överhuvudtaget skulle bli en realitet. Platser som Skibby och Stigs Bjergby på Själland hade knappast varit kända som städer, om de inte hade nämnts i köpstadslistan. Det äldsta Växjö i Småland och Linköping i Östergötland ses som kyrkliga centralorter, men med annars obefintlig urban aktivitet under lång tid. I exempelvis Småland fanns således centralorter som inte var tätorter, och tätorter som inte var centralorter, alltså medeltida platser som bara delvis levde upp till Anderssons tre stadskriterier (Tagesson 2002, s. 234–247; Hansson 2017a; 2017b).

Det kan tänkas, att regionala aktörer i samhället också har försökt få till, kontrollera eller gynna stadsutveckling – biskopar, ledande inom kungasläkt eller aristokrati, även kloster eller kollektiv av köpmän, särskilt om kungamakten var relativt svag. Men dessa städer kanske inte blev långvariga, kämpade i mot-

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:36:24

vind om de inte fick del av kungliga privilegier och institutioner, vilka gjorde att folk kunde försörja sig där, alternativt togs de inom kort över av kungamakten. Det fanns kanske ingen klar gräns till landsbygden, bebyggelsen bestod av gårdar, som liknade de i omlandet, näringen var blandad, det fanns en kyrka, få eller inga institutioner som torg och rådhus, och det skriftliga källmaterialet förblev sparsamt.

Exempel kan vara pretenderande, små eller kortlivade städer som Folklandstingstad i Uppland, Hästholmen i Östergötland, Berga i Småland, Köpingsvik på Öland, Västergarn på Gotland, Rye på Jylland eller den norska ”undervegetation” av fiskebyar och strandplatser som Vågar och Stavern (t.ex. Klackenberg 1986; Brendalsmo m.fl. 2009; Hansson 2017b).

Och vem avgör idag vad som kategoriseras som stad? Det kan handla om rivalitet – om storleken på Birka kontra Uppåkra i Skåne, eller om vilken som är den äldsta staden, Birka eller Sigtuna i Uppland. Det kan även bero på, om någon anser att urbaniseringsstudier bör utgå från metropoler, t.ex. Bergen, Lund eller Trondheim, där tendenserna är tydliga, eller uttryckt med Carellis ord finns det ”gynnsamma källäget” (Carelli 2001, s. 99). Dessa platser ligger även nära en form av idealföreställning. Alternativt om det arbetas med marginalområden eller tvetydiga spår, blir studiet av gränsfallen viktiga.

Sedan kan diskussionen utvidgas. Den neolitiska platsen Catalhöyük tolkades således av arkeologen James Mellaart som en stad, men inte av Ian Hodder, som efter nya undersökningar istället såg en by, där människor bodde tätt tillsammans, men utan funktionell specialisering eller social differentiering, vilket han förväntade sig av en stad (Mellaart 1967; Hodder 2006, s. 91–108). Nämnas kan en befäst bebyggelse med en ursprungsbefolkning, Strickler i Pennsylvania från mitten av 1600-talet, som var större än flertalet samtida svenska städer (Nordin 2020, s. 168–172). Och Botswana, där bebyggelser benämns *village* i stamområden, men *town* på statens land (Grant 1990, s. 217).

Perspektiv

Stadsforskningen har formats av sex teoretiska perspektiv, som visar hur städerna uppfattas och hur det påverkar valet av kriterier – handel, centralitet, makt, nätverk, identitet och ”iscensättning”, och där det femte och sjätte kriteriet ligger nära varandra.

Det mest utbredda synsättet sedan tidigt 1900-tal knyter framväxten av städer till handel – eller utväxling för att vara mer abstrakt. När marknader eller handelsplatser blev permanenta uppstod städer – eller etablerades just som köpstäder (Matthiessen 1922; 1927; Pirenne 1925; Schück 1926; Olsen 1975;

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:36:24

Krongaard Kristensen & Poulsen 2016, s. 15).

Centralortsteorin, formulerad av geografen Walter Christaller, där städer hade centrala funktioner i förhållande till ett omland och bildade hierarkiska system, har spritt begreppen centralort och centralplats och särskilt påverkat svensk stadsforskning med Projekt Medeltidsstaden, dock utan systemtänkandet (Christaller 1933 jfr. Wienberg 2020; Andersson 1973; 2017).

Delvis som en kritik av ”handelsparadigmet” inom stadsforskningen och det därmed implicita kontinuitetstänkandet, handel då som nu, har medeltidsforskare med ett maktperspektiv istället framhävt diskontinuitet och förhållandet till utvecklingen av staten (Cinthio 1982; Andrén 1985; Christophersen 1989; Skre 2007, s. 44–45, 452–463).

Handel har återkommit i betoningen av städer som noder i nätverk med flöden av människor och varor, och i de flesta fall ligger fokus på *emporier* som Dorestad, Hedeby, Ribe och Birka, men även på Hansastäder (Hodges 1982; Hohenberg & Hollen Lees 1985; Gustin 2004; Sindbæk 2007; redan Matthiessen 1927, s. 21, 26).

Parallellt med återkomsten för handeln formulerades ett synsätt, som fokuserar på stadens livsformer med användning av begreppen urbanism och urbanitet. Dess materiella och immateriella kultur, föremål, byggnader och traditioner skapade en egen identitet för invånarna (Carelli 2001, s. 99–209; Christophersen 2001; Larsson 2006).

Ur det sistnämnda har växt fram ett möjligen eget socialt perspektiv, som omfattas av åtskilliga som är verksamma inom dagens stadsarkeologi. Här läggs vikt på människorna, vilka relationer de hade till varandra, hur det agerades i städerna och med bruk av begreppet iscensättning eller ”performance” (Roslund 2014, s. 125, 148; 2018; Christophersen 2015; Larsson 2017; Kjellberg 2021, s. 32–39, 251–254).

Perspektiven behöver inte ställas mot varandra, de kan istället överlappa och komplettera varandra. De är kontextberoende, dvs. uttryck för sin tid och plats och för olika discipliners källmaterial. Notera även att enskilda forskare har bytt eller kombinerat synssätt genom åren.

Handel som förklaring till städer har bitit sig fast i Danmark, där köpmanskap är en viktig del av nationens självbild. Med nätverksteori och begreppet noder har tänkandet fått förnyad aktualitet, men med användning av dagens tankefigurer med fokus på rörelse, flöden och bildning av hubbar eller nav.

Centralortsteorin pekar på hierarki, system och planering, som var högaktuella i den politiska samtiden. Även Projekt Medeltidsstaden hade planering i samhället som motivering för genomförandet.

Ett maktperspektiv gynnas av förekomst av skrift och förbiser lätt initiativ från andra än kungen eller staten med dess institutioner och

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:36:24

symboliska uttryck. Perspektivet är också hierarkiskt och har oftast stora kungliga städer som metodisk utgångspunkt. Sedan kan noteras, att just beskattning var, och är, en stor fråga i Sverige.

När arkeologiska spår tolkas som uttryck för något urbant, är det ju för att de har påträffats i en redan definierad urban miljö. Sedan kan det letas efter liknande spår, artefakter och livsformer, identifieras spridda tecken på urbanitet eller urbana processer över tid och i landskapet, inklusive i byarna, och som senare samlades i staden (t.ex. Schmidt Sabo 2001, s. 82–91; Anglert 2006). Här finns alltså en risk för metodisk rundgång, att det redan på förhand har bestämts, vad som är just urbant. Denna kritik drabbar både en stadsarkeologi som fokuserar på identitet och det sociala.

Att arkeologer som konfronteras med sitt källmaterial tänker i termer av stadens materiella och immateriella kultur, är inte förvånande. Att det med tiden uppstår en egen identitet med egen benämning, att staden blir avgränsad, utvecklar en egen kultur, kan dock inte förklara vad en stad är, enbart vad den kan bli. För det skulle innebära acceptans av den högmedeltida staden som en stad, allt annat reduceras då till protostäder, led i en teleologisk process, dvs. med ett givet mål, STADEN. Frågan kvarstår alltså – vad är en stad?

Ordnat kaos

Önskan att skapa ordning har varit stor både då och nu, att kunna klassificera bebyggelser som antingen städer eller landsbygd, och mestadels med män som aktörer. Det skedde och sker med hjälp av begrepp och kriterier utifrån olika perspektiv på, vad en stad förväntas vara. Med definitioner, dvs. avgränsningar, finns en strävan at uppnå klarhet. Vi skall veta, vad vi pratar eller skriver om. Eller så strävas efter att uppnå makt över stadsdiskursen.

Flera har hävdat, att det inte är möjligt att formulera ett allmänt stadsbegrepp (t.ex. Mumford 1961, s. 3; Helle 2006, s. 11; Morley 2010, s. 55–57; Christophersen 2015, s. 113; Krongaard Kristensen & Poulsen 2016, s. 13) med hänvisning till fenomenets komplexitet eller källmaterialens brister. Trots det har åtskilliga försök gjorts.

Ekonomen Werner Sombart skrev således, att staden är en större bebyggelse av människor, som för sitt uppehälle är hänvisade till produkterna av andras jordbruksarbete (Sombart 1907, s. 4). Walter Christaller ansåg att huvudfunktionen för staden, oavsett storlek, var att den var centrum i ett omland (Christaller 1933, s. 23). Medeltidsarkeologen Axel Christophersen fann att städer karaktäriserades av att vara en demografisk och funktionell agglomeration – men också att en stad är

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:36:24

ett befolkningscenter ”larger than a village and smaller than a city” (Christophersen 1989, s. 94; 2015, s. 112). Och den historiska arkeologen Mats Roslund hävdar att staden kan definieras som en ”Permanent bosättning med en gemenskap som går bortom blodsband och som tydligt skiljer sig från omgivande landsbygd” (Roslund 2014, s. 125, 148).

Förslagen betonar olika aspekter – ekonomi, centralitet, förtätning, kvantitet, identitet och sociala perspektiv. Catalhöyük visar, att det kan funnits agglomerationer av människor som inte är städer, men platserna kanske ändå hade en egen identitet och skiljde sig från landsbygden, om inte annat genom bebyggelsens karaktär. Och antika förhållanden liksom medeltidens Sverige visar, att det kan finnas centralorter som inte är tätorter, och tätorter som inte är centralorter. Men närmast ett allmänt stadsbegrepp är i kombinationen av centralort och tätort, flera funktioner och människor som bor tät tillsammans.

Ändå kan det vara befogat att citera historikern Adolf Schück, som i klassikern *Det svenska stadsväsendets uppkomst och äldsta utveckling* poängterade ”att varje tidsålder och ofta varje land eller kulturvärld haft ett eget stadsbegrepp.” Omedelbart efter formulerade Schück sina tre kriterier för en svensk stad före 1350 med ett handelsperspektiv: 1) tätare bebyggelse; 2) gemensamma handelsintressen; 3) samhällsenhet i ekonomiskt och/eller rättsligt avseende (Schück 1926, s. 4).

I princip samma konklusion blir det i arkeologen Joakim Kjellbergs avhandling *Den medeltida stadens dynamik*: ”Stadsbegreppet är kontextuellt och förändras över tid.” (Kjellberg 2021, s. 252).

Med kontextberoende stadsbegrepp är vi tillbaka vid problemfältet med samtidens beteckningar, vem som bestämde och svårigheten att greppa fenomen i skriftlösa samhällen. Krasst kan vi då med Peter Carelli retirera, för ”vi vet alla vad vi ungefär menar med en stad” (Carelli 2001, s. 100). Vi använder ord som stad och urbanisering och kan då (tro att vi) förstå(r) varandra, vi kan samtala just för att begreppen är luddiga eller icke-definierade.

Med senare tiders stadsbegrepp tillämpat på förhistoriska bebyggelser finns en risk att vi anakronistiskt påtvingar det förflutna vår egen tids tänkande. Att värdera vikingatida eller tidigmedeltida bebyggelser med den högmedeltida staden som måttstock är inte mycket bättre.

Det kan då förvåna att det läggs så mycket möda på att ställa upp kriterier, definiera och klassificera, då det tycks mycket svårt eller rentav omöjligt. Även i det förflutna var det svårt, då beteckningar, funktioner och uttryck kunde vara desamma för staden som för byn. Men det tycks finnas ett stort socialt behov av att avgränsa den egna gruppen från andra, stadsbor från lantbor, stadsarkeologer från agrara arkeologer, vi från dom.

Så istället för att definiera och precisera, låt varje forskare, disci-

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:36:24

plin eller perspektiv fortsatt ha en egen kontextuell uppfattning med utgångspunkt i en specifik plats och period. Det nuvarande ordnade kaoset av begrepp, kriterier och perspektiv är att föredra, ett kreativt kaos präglat av variation, liksom människor och bebyggelse, och som gynnar studiet av det förflutna.

Tack till Henrik Gerding, Martin Hansson och Mats Roslund (alla Lunds universitet) samt Bodil Petersson (Linnéuniversitetet) för hjälp, synpunkter och språkgranskning – samt kommentarer från två anonyma granskare och forskarseminariet i Historisk arkeologi i Lund.

Jes Wienberg
Professor, historisk arkeologi,
Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet.
E-post: Jes.Wienberg@ark.lu.se

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:36:24

Referenser

Andersson, Hans 1971. *Urbanisierte Ortschaften und lateinische Terminologie. Studien zur Geschichte des nordeuropäischen Städtewesens vor 1350*. Acta Regiae Societatis Scientiarum et Litterarum Gothoburgensis, Humaniora 6. Göteborg.

Andersson, Hans 1973. Zentralorte, Ortschaften und Städte in Skandinavien. Einige methodische Probleme. *Kiel Papers '72. Frühe Städte im westlichen Ostseeraum. Symposion des Sonderforschungsbereich 17 "Skandinavien- und Ostseeraumforschung" Christian-Albrechts-Universität Kiel, 8. Bis 10. Mai 1972*. (Hrsg.) Hermann Hinz. Neumünster 1973, s. 23–31. (Översatt: Centralorter, tätorter och städer i Skandinavien – några metodiska problem. *Medeltida urbanisering. Uppsatser 1972–2015*. Lund Studies in Historical Archaeology 19. Lund: Lunds universitet, 2017. S. 13–25.)

Andersson, Hans 1990. *Sjuttiosex medeltidsstäder – aspekter på stadsarkeologi och medeltida urbaniseringsprocess i Sverige och Finland*. Medeltidsstaden 73. Stockholm. Riksantikvarieämbetet.

Andrén, Anders 1985. *Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark*. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, Nr 13. Bonn/ Malmö: Liber.

Andrén, Anders 1998. Från antiken till antiken. Stadsvisioner i Skandinavien före 1700. *Staden – himmel eller helvete. Tanker om människan i staden*. (Red.) Staffan Thorman & Majbritt Hagdahl. Stockholm: Informationsförlaget, s. 142–184.

Anglert, Mats 2006. Landskapets urbanitet. *Nya stadshistoriska horisonter*. (Red.) Stefan Larsson. Stockholm: Riksantikvarieämbetet. S. 229–269.

Brendalsmo, Jan, Eliassen, Finn-Einar & Ganssom, Terje (red.) 2009. *Den urbane underskog. Strandsteder, utvekslingssteder og småbyer i vikingetid, middelalder og tidlig nytid*. Oslo: Novus Forlag.

Carelli, Peter 2001. *En kapitalistisk anda. Kulturella förändringar i 1100-talets Danmark*. Lund Studies in Medieval Archaeology 26. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

Christaller, Walter 1933. *Die Zentrale Orte in Süddeutschland. Eine ökonomisch-geographische Untersuhung über die Gesetzmäßigheit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit städtischen Funktionen*. Jena: Gustav Fischer.

Christophersen, Axel 1989. Royal authority and early urbanization in Trondheim during the transition to the historical period. *Archaeology and the urban economy. Festschrift to Asbjørn E. Herteig*. (Ed.) Siri Myrvoll et al. Arkeologiske Skrifter fra Historisk Museum, Universitetet i Bergen, 5. Bergen: Historisk Museum, Universitetet i Bergen. S. 91–135.

Christophersen, Axel 2001. Bóndi, bäjarmaðr, burghere. Om folk, hus og fremveksten av urban identitet i norske byer ca 1000–1700. *Från Stad till Land. En medeltidsarkeolgisk resa tillägnad Hans Andersson*. (Red.) Anders Andrén, Lars Ersgård & Jes Wienberg. Lund Studies in Medieval Archaeology 29. Stockholm: Almqvist & Wiksell International. S. 51–62.

Christophersen, Axel 2015. Performing towns. Steps towards and understanding of medieval communities as social practice. *Archaeological Dialogues* 22: 2, s. 109–132.

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:36:24

Cinthio, Erik 1982. Den sydskandinaviska 1200-talsstaden – ett kontinuitets- och omlandsproblem. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 3, s. 33–40.

Grant, Sandy 1990. A past abandoned? Some experiences of a regional museum in Botswana. *The Politics of the Past*. (Eds.) Peter Gathercole & David Lowenthal. One World archaeology 12. London/ New York: Routledge.

Gustin, Ingrid 2004. *Mellan gåva och marknad. Handel, tillit och materiell kultur under vikingatid*. Lund Studies in Medieval Archaeology 34. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

Hansen, Mogens Herman 2006. *Polis. An Introduction to the Ancient Greek City-State*. Oxford: Oxford University Press.

Hansson, Martin 2017a. Medeltidens Växjö – en arkeologisk berättelse om ursprung och utveckling. *Växjö, Kalmar och Smålands tidigaste urbanisering*. (Red.) Mats Anglert & Stefan Larsson. Stockholm: Arkeologerna. S. 49–89.

Hansson, Martin 2017b. Senmedeltida städer – en diskussion kring orsaker, aktörer och regional urbanitet med utgångspunkt i Småland. *Växjö, Kalmar och Smålands tidigaste urbanisering*. (Red.) Mats Anglert & Stefan Larsson. Stockholm: Arkeologerna. S. 117–158.

Helle, Knut 1974. *Norge blir en stat 1130–1319*. Handbok i Norges historie 2. Bergen / Oslo/ Tromsø: Universitetsforlaget. (1. utg. 1964)

Helle, Knut 2006. Innledning. Byen som historisk fenomen. *Norsk Byhistorie. Urbanisering gjennom 1300 år*. (Red.) Knut Helle m.fl. Oslo: Pax Forlag, S. 9–19.

Hodder, Ian 2006. *Catalhöyük. The Leopard's Tale. Revealing the mysteries of Turkey's ancient 'town'*. London: Thames & Hudson.

Hodges, Richard 1982. *Dark Age Economics. The origins of towns and trade AD 600–1000*. New Approaches in Archaeology. London: Duckworth.

Hohenberg, Paul M. & Lees, Lynn Hollen 1985: *The Making of Urban Europe, 1000–1950*. Harvard Studies in Urban History. Cambridge; Harvard University Press. (2 ed. 1995)

Irsigler, Franz 2010. Annäherungen an den Stadtbegriff. *Europäische Städte im Mittelalter*. (Hrsg.) Ferdinand Opll & Christoph Sonnlechner. Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte 52. Innsbruck /Wien/ Bozen: StudienVerlag, s. 15–30.

Kjellberg, Joakim 2021. *Den medeltida stadens dynamik – urbanitet, sociala praktiker och materiell kultur i Uppsala 1100–1550*. Aun 51. Uppsala: Uppsala universitet.

Klackenberg, Henrik 1986. Feodalismen i Finnveden: biskop Henrik och Berga. *Medeltiden och arkeologin. Festskrift till Erik Cinthio*. (Red.) Anders Andrén m.fl. Lund Studies in Medieval Archaeology 1. Lund: Institutionen för arkeologi. S. 339–361.

Krongaard Kristensen, Hans & Poulsen, Bjørn 2016. *Danmarks byer i middelalderen*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

KVJ: Kong Valdemars Jordebog, I–III. (Utg.) Svend Aakjær. København: Samfundet til Udgivelse af Gammel Nordisk Litteratur, 1926–45.

Larsson, Stefan (red.) 2006. *Nya stadshistoriska horisonter*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:36:24

Larsson, Stefan 2017. Staden som idé. *Växjö, Kalmar och Smålands tidigaste urbanisering.* (Red.) Mats Anglert & Stefan Larsson. Stockholm: Arkeologerna. S. 159–388.

Matthiessen, Hugo 1922. *Torv og Hærstræde. Studier i Danmarks Byer.* København: Gyldendalske Boghandel.

Matthiessen, Hugo 1927. *Middelalderlige Byer. Beliggenhed og Baggrund*. København: Gyldendalske Boghandel.

Mellaart, James 1967. *Catal Hüyük. A Neolitic Town in Anatolia*. New Aspects of Archaeology. London: Thames and Hudson.

Morley, Neville 2010. *The Roman Empire. Roots of Imperialism*. London/ New York: Pluto Press.

Mumford, Lewis 1961. *The City in History. Its Origins, Its Transformations, and Its Prospects*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.

NE, Nationalencyklopedin: ne.se.

Nordin, Jonas Monié 2020. *The Scandinavian Early Modern World. A Global Archaeology.* London/ New York: Routledge.

Olsen, Olaf 1975. Nogle tanker i anledning af Ribes uventet høje alder. *Fra Ribe Amt* 1975, s. 225–258.

Olsen, Olaf 1981. The Medieval Town – A historical-archaeological project initiated by the Danish Research Council for the Humanities. *Danish Medieval History. New Currents*. (Eds.) Niels Skyum-Nielsen & Niels Lund. Copenhagen: Museum Tusculanum Press. S. 137–152.

OED, Oxford English Dictionary: www.oed.com

Pirenne, Henri 1925: *Medieval Cities. Their Origins and the Revival of Trade*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Roslund, Mats 2014. De första städerna. *En samtidig världshistoria*. (Red.) Maria Sjöberg. Lund: Studentlitteratur. S. 124–148.

Roslund, Mats 2018. Stadsbor – urbana aktörer, subjektiv interaktionism och social neurovetenskap i tidigmedeltidens Sigtuna och Nyköping. *META. Historiskarkeologisk tidskrift* 2018, s. 21–46.

Schmidt Sabo, Katalin 2001. *Vem behöver en by? Kyrkheddinge, struktur och strategi under tusen år*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter 38. Lund: Riksantikvarieämbetet.

Schück, Adolf 1926. *Studier rörande det svenska stadsväsendets uppkomst och äldsta utveckling*. Stockholm: Hugo Geebers förlag.

Sindbæk, Søren M. 2007. Network and nodal points: the emergence of towns in early Viking Age Scandinavia. *Antiquity* vol. 81, 311, s. 119–132.

Skre, Dagfinn (ed.) 2007. *Kaupang in Skiringssal*. Kaupang Excavation Project Publication Series 1. Norske Oldfunn XXII. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

Sombart Werner 1907. Der Begriff der Stadt und das Wesen der Städtebildung. *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* 25, s. 1–9.

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:36:24

Tagesson, Göran 2002. *Biskop och Stad – aspekter av urbanisering och sociala rum i medeltidens Linköping*. Lund studies in Medieval Archaeology 30. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

Wienberg, Jes 2020. Centralitet, centralort och centralplats – diskursens förgreningar. *META, historiskarkeologisk tidskrift* 2020, s. 139–164.

Downloaded by 216.73.217.143 2026-11-04 08:36:24